

תוכן העניינים

9	פניה עוז'זלצברגר: פתח דבר למהדורה העברית
15	עם הספר
19	הקדמה
29	פרק ראשון: רוח המתנות
44	פרק שני: פרקטיקות של הענקת מתנות ומועדים ציבוריים
59	פרק שלישי: פרקטיקות מתנה ומשמעויותיהן החברתיות
71	פרק רביעי: מתנות ומכירות
99	פרק חמישי: מתנות שלא עלו יפה
122	פרק שישי: מתנות, שוחד ומלכים
141	פרק שביעי: מתנות והאלים
171	סיכום
183	הערות
183	קיצורים
231	רשימת האיורים
234	מפתח

פתח דבר למהדורה העברית

בחודש מאי 1998 העניקה נטלי זימון דייוויס לקהל מאזינים ירושלמי שלוש מתנות נפלאות. כאורחת החברה ההיסטורית הישראלית, נשאה הפרופסור דייוויס שלוש הרצאות במסגרת במת ירושלים להיסטוריה על שם מנחם שטרן. סדרת ההרצאות, שכותרתה 'המתנות בצרפת של המאה השש עשרה', מובאת בספר זה בתרגום עברי.

השפה העברית, כידוע, נוטה חסד למושג ה'מתנה'. מעטים הם המושגים שהעברית מעתירה עליהם שפע כזה של מילים נרדפות: מתנה, מתן, מתת, מנחה, מענק, אשכר, שי, דורון, תשורה וזבד. מרבית המונחים מקראיים ומיעוטם פרי לשונם של חכמי המשנה והתלמוד. רבות מן המילים הללו עדיין שגורות על פיהם של דוברי העברית המודרנית ומספקות גוונים ובני גוונים, הנדירים בלשון ענייה יחסית במילים נרדפות. ואגב העברית המודרנית, מדוע לא נוסף לרשימה גם חידושים בני זמננו, מילות עגה כמו צופר, או מונחים שאומצו מן הלעז כמו בונס וקופון?

לא מוכרת לי שפה אחרת שילדים כה רבים קרויים בה בשמות שמשמעם מתנה: דורון ומתן ומתת ושי. כבר בתנ"ך היה מי שקרא לילדו נתנאל (ראו למשל במדבר א, ח). אלנתן (ירמיהו כו, כב), מתן (ירמיהו לח, א), מתתיהו (דברי הימים א' כה, כא), זבדיה (עזרא ח, ח), יוזבד (עזרא י, כב), וכמובן יהונתן. מעניין שהחילוניות הישראלית, שלא רואה עוד בילדים מתת-אל, עדיין רואה בהם מתת. מיהו אפוא המעניק? היש מתן בלא נותן? לתת-המדע הישראלי פתרונים. קיצורו של דבר, נושא מחקרה והרצאותיה של זימון דייוויס נפל על אחזניים קשובות. עיסוקה רב השנים בהיסטוריה של התרבות הפגיש אותה כאן עם תרבות הרגישה זה מכבר למושא מחקרה המרתק והמפתיע.

*

נטלי זימון דייוויס, ילידת דטרויט (1928), כתבה את עבודת הדוקטור שלה באוניברסיטת מישיגן. היא ובעלה, המתמטיקאי והסופר צ'נדלר דייוויס, עברו ללוחות בקנדה לאחר שדרכוניהם האמריקניים הוחרמו בשנות

החמישים של המאה העשרים, שבהן רדף הממשל האמריקני, בהשראתו של הסנטור ג'וזף מקרתי, ליברלים, רדיקלים ומי שנחשדו באהדה לקומוניזם הסובייטי. במהלך הקריירה הארוכה והפורייה שלה חילקה דייוויס את זמנה בין אוניברסיטאות טורונטו ופרינסטון. בשנת 1987 נבחרה לנשיאות האגודה ההיסטורית האמריקנית. כוכבה דרך כבר בשלב מוקדם בשדה ההיסטוריוגרפיה האמריקנית, והוא ממשיך לזהור עד היום הזה. אנסה להסביר מדוע.

למן חיבוריה המוקדמים הרחיבה דייוויס והעמיקה את מורשת ההיסטוריה החברתית והתרבותית מבית היוצר של אסכולת האנאל הצרפתית. היא כתבה על איכרים ועל משפחות, על מלומדים ועל פועלי דפוס, ואף על מי שלא ידע צורת אות. בהתחקוזה אחר האדם היחיד, החומק מרשתות ההיסטוריה המדינית והצבאית, גילתה עניין בסוגות הביוגרפיה והאוטוביוגרפיה בתקופות קדם מודרניות. היא הרבתה לחקור על אודות נשים – בעלות מלאכה בעיר ליון, עירוניות שאימצו אמונה פרוטסטנטית, איכרות במחוז לנגדוק, גם על נשים מלומדות ועל היסטוריוניות כתבה. דומה שנשים חזקות, שורדות ופורצות דרך מעניינות את דייוויס במיוחד.

אחד מספריה החשובים הוא *Women on the Margins* (1997), שניתן לתרגם את שמו "נשים בשוליים" אבל גם "נשים על קווי ההפרדה". הספר עוסק בשלוש נשים יצירתיות ורבות תושיה – נזירה קתולית, סוחרת יהודיה וציירת וחוקרת טבע פרוטסטנטית – שפילסו להן דרך בעולם הסבוך והגברי של העת החדשה המוקדמת. העזתה של דייוויס למקם את נשוא מחקרה, היהודיה גליקל בת יהודה לייב, אלמנה שניהלה את עסקיה ברחבי אירופה, לצד שתי הנשים נוצריות שעשו את דרכן אל העולם החדש, היתה בעצמה פריצת דרך מן ההיסטוריה היהודית המתבדלת והמופנמת אל ההקשרים התרבותיים והכלכליים הרחבים שבהם פעלו יהודים כגליקל. יחד עם עמיתיה בפרינסטון גילתה דייוויס עד כמה 'החברות היהודיות' [של העת החדשה המוקדמת] היו מרתקות, משום המורכבות והעושר שלהן; הן סיפקו מקרי מבחן מעולים להשוואות עם החברות הפרוטסטנטיות והקתוליות של אירופה' (נטלי זימון דייוויס, "חיים של מחקר", זמנים, 71 [2000], עמ' 4-19 [עברית: גדי אלגזי]).

המפורסם בספריה, 'שובו של מרטין גר' (1983), תורגם בידי מרים אליאב-פלדון ויצא לאור בהוצאת חרגול בשנת 2001, ליווה את הסרט המצליח אשר התבסס על מחקריה ועל עצתה המקצועית של דייוויס. גם

כאן, בחקר תעלומת זהותו של איכר צרפתי, מתגלה כישרונה של דייוויס לדובב את המושגים, את האנאלפביתים, ובהם גם הנשים, מתוך דברי הימים שנכתבו בידי בעלי השררה המדינית, המשפטית והדתית.

לאחרונה פרסמה דייוויס את 'מסעותיו של להטוטן' (2006), על גאוגרף נוסע מוסלמי שהתקבל באירופה בכינוי 'לאו אפריקנוס'. היא כותבת כעת על תושביה היהודים של סורינאם, ובהם בעלי מטעים ובעלי עבדים, שנהנו מאוטונומיה משפטית רבה.

היסטוריונים בני הדור הצעיר יותר מנטלי זימון דייוויס עוסקים דרך שגרה בתחומים שהיו חלוציים לידם של אנשי אסכולת האנאל בצרפת ובארצות הברית: התחקות אחר קולות צנועים וסמויים מן האוזן, קולות של נשים ומשרתים ונוודים, אמונותיהם ותרבותם של ענווי עולם. גם השילוב בין עבודת ארכיון לבין כתיבה 'ספרותית' או חציית הקווים הזהירה בין עובדה לסיפורת, בין תעודה לפיקציה ולתסריט קולנועי, אינם חדשים עוד. אבל דייוויס, כאז כן עתה, דורשת מאתנו להישאר ערים ודרוכים. יש תמיד יסוד מפתיע במחקריה. לעולם אין היא מציעה 'סיפור פשוט': תמיד יש פיתול בזנב העלילה. היא כותבת היסטוריה של חוצי גבולות, פורקי עול ומחליפי זהות. גיבוריה מהלכים בין אמת לשקר. יזמותיהם – ומתנותיהם – עלות יפה או נכשלות כישלון חרוץ. הם חיים על השוליים, על קווי ההפרדה, ותכופות על קו הקץ. בתוך כך, הם הודפים את הקווים, את הגבולות, ומסמנים באישיותם הנועות ובדרכי חייהם הפיקארסקיות את באו של העידן המודרני.

מאז עלו על במת המקצוע זימון דייוויס וקומץ עמיתיה, ההיסטוריון אינו עוד "חוקר" גרדא, לא עוד "מלומד" בלבד, אלא מעין מגלה ארצות ושוודד חיבות אבודות. ההיסטוריון נטל לו רשות לדמיין (לא להמציא או לפברק; לדמיין!) את התחושות ואת הרגשות של מושאי מחקרו, לרבות תקוותיהם ורגשות האימה שחשו. הוא שותף רגשי שלהם, אבל זהיר יותר מאי פעם במיפוי עולמם. אצל דייוויס וכמה מעמיתיה יש ניסיון אמיתי להימנע מלהעמיס את זמננו שלנו, את החכמה בדיעבד שלנו, על בני המאה השש עשרה והשבע עשרה. האופקים שלהם, כשהיטלטלו בעגלה מכפרם הקט אל בית המשפט שבעיר טולוז, או כשהפליגו בספינת מפרשים אל איי הודו המערבית, היו עזים ומפעימים דיים. אין צורך להעמיס עליהם את אופקינו שלנו.

כביכול, אין לך דבר פשוט ממתנה. בני כל הדתות האמינו שמצויות בידינו מתנות שהעניקו לנו האל או האלים. אבל אליה וקוץ בה: האלים מצפים מאתנו לתמורה כלשהי למתנותיהם – אמונה, ציות או זבח. ומה בדבר המתנות הכושלות והמכשילות? הרי כבר בספר בראשית לא שעה האל למנחתו של קין. בספר שלפנינו מוקדש פרק מרתק למתנות שלא עלו יפה. אם קשה להחליף תשורות עם האלים, קל וחומר כאשר מדובר בבני אנוש. מתברר שמתנה היא לא עניין פשוט כלל ועיקר. במאה החמישית לפני הספירה כתב האתונאי סופוקלס כי 'מתנות אויב לא מתנות הן, כל רווח לא יניבו' (סופוקלס, אייאקס), ואילו המשורר הרומי וירגיליוס הגדיל לעשות ושם בפיו של לאוקון, כהן טרויה, את המשפט הנצחי 'חושש אני מיוונים גם בהביאם דורונות' (ferentis dona et Danaos timeo; איניאיד 2). מדובר אפוא בעניין מסובך וטעון. אם חשבנו שהמתנה היא העברה חד צדדית, מעמידה אותנו נטלי דייוויס על טעותנו, שכן היא מדברת על ערך ההדדיות הטמון בכל 'כלכלה של מתנות' (gift economy), היא מטעימה גם את הדמיון והשוני בין הסדרי מתנות לחוזים משפטיים, שני מוסדות חברתיים שהתקיימו בכפיפה אחת.

לכאורה יש כאן סתירה מנייה-וביה: מה למתנה ולכלכלה או למשפט? ואולם, דווקא התרבות היהודית יודעת במה דברים אמורים כאשר מדברים על 'כלכלה של מתנות'. התלמוד דקדק ופירט בכל הנוגע לחובת המתנה, הן לכוחני המקדש הן לאביונים. בעל 'שולחן ערוך' קבע כי בפורים 'כל אדם, אפילו עני שבישראל, המקבל צדקה חייב ליתן לכל הפחות שתי מתנות לשני עניים'. חוט דק מקשר את החייב במתנות, ביטוי המופיע בתלמוד למעלה ממאה פעמים, עם סיפורו המרהיב-המצחיק של שלום עליכם 'שני משלוחי מנות' (1902; נכלל בקובץ 'אנשים קטנים'), ועם ההומורסקה של אפרים קישון 'רונד' ('הבונבונירה'; מתוך 'ספר משפחות'). בשני הטקסטים העממיים המודרניים הללו מתגלה תפקידה החברתי של המתנה כענין שאינו רצוני ואינו חופשי כלל ועיקר.

יזא מכל אלה, שדוברי שפת עבר מכירים בחשיבות ובמורכבות של מושג המתנה, אותו מושג שיצאה נטלי דייוויס לחקור במרחבי הלשון והתרבות של צרפת בעת החדשה המוקדמת. אפשר להעז ולהציע, שדייוויס הביאה אל שדה מחקרה הכללי איזו רגישות יהודית עמוקה. יש לה חוש מיוחד במינו לענייניהם של 'אנשים קטנים', לרגשותיהם ולחשבונותיהם, ומתנות הן עניין של חשבון לא פחות מנדבת לב. הן מוזגות חומרים אנושיים שונים מאוד לתמוזל מפתיע.

*

הספר שלפנינו מצרף אפוא היסטוריה תרבותית עם היסטוריה כלכלית ועם מחקר מעודן בתולדות הרגש האנושי. מחקריה של נטלי זימון דייוויס מבוססים לעילא על מקורות ראשוניים, בדרך כלל על תעודות ארכיוניות שטרם שזפה אותן עין ההיסטוריון. עם זאת, יש לה גם יכולת סיפורית מובהקת. וכך "גיבוריה", הדמויות ההיסטוריות שהיא מעלה מן הארכיונים, קורמים עור וגידים ממש כגיבורים ספרותיים-פיקטיביים. כל כפר או אחוזה, בית מסחר או מיטת זוג, הם בימה לדרמה ייחודית. הנה - אומרת לנו דייוויס - מה שקרה לאישה אחת, בעיר אחת, בשפה אירופית אחת, במאה השבע עשרה. ודווקא על כן ניתן למצוא בספריה משהו מוכר, חוצה זמנים ודוֹצֵעָ גבולות.

נטלי זימון דייוויס אינה היסטוריונית של 'תאוריה גדולה' ואין היא אמונה על הכללות ועל חוקיות מטא-היסטורית. אלוהים, כך נרמז במחקריה, מצוי בפרטים. ואולם הפרט, חרף חשיבותו, הוא חלק קטן בתשבץ גדול, והאדם הפרטי אינו חי ברשות עצמו אלא ברשות הרבים. בספר זה נטען כי המתנה הבודדת היא חלק ממרקם התנהגותי-חברתי עשיר. יש חוקים ויש כללים. אף אדם אינו עני עד כדי כך שנבצר ממנו להעניק; ואף אדם אינו עשיר עד כדי כך שיוכל לחנוק בקרבו את הציפייה לתמורה.

מונחת לפנינו היסטוריה חברתית-כלכלית-תרבותית עם קורטוב אנושי עמוק, קצת צ'ובי. אפשר לכתוב היסטוריה גם אחרת. חשוב מאוד לכתוב היסטוריה גם כך.

פניה עוז-זלצברגר